

ПОДОРОЖ ДО БАЛКАРІЇ. НОТАТКИ З ЕКСПЕДИЦІЙНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ. 1924 р. *

Михайло Гайдай

УДК 39(470.64):82-92“1924”

I

1. Подорож до Балкарії

Думка про подорож до Балкарії, для запису народн. мелодій, виникла у К. В. Квітки, котрий вирядив мене в цю подорож до м. Нальчика, кінцевого пункту залізниці, звідкіля до (Нальчика) Балкарії треба їхати кіньми. Виїхав я з Києва з фонографом на північний Кавказ в понеділок 30 червня і приїхав до Нальчика в суботу 5-го липня 1924 року.

Не стану в подробицях описувати тут всю красу і величність гірської природи Кавказа, а перейду до стислого географічно-історичного опису тої місцевости, де мені довелося працювати. М. Нальчик, колишня слобода, а зараз головне місто Балкаро-Кабардинської автономної округи, де скупчилися всі державні установи на чолі ЦВІКА.

Лежить Нальчик у передгір'ї північного схилу Кавказських гір, снігові поверхи де яких з них, як Дихтау, Каштан-тау та Штула, добре видно в ясний, соняшний ранок, коли вони палають світло-золотим одливом. При кепській погоді весь обрій застеляють хмари і тоді ще зають і самі гори. Вулиці Нальчика майже всі заощені, багато в ньому фруктових садів, усі хати покриті черепичним дахом коричневого коліру. Купаються нальчинці в неглибокій річці Нальчику, яка літом висихає і поділяється на 5 рукавів, що рівнобіжно несуть з далеких гір чисту, гарну на смак воду, яка з великим шумом збігає поміж безличі круглих камінців «гальків». Весь час з гір доходить легкий ві-

трець, що озонує чудесне повітря, дихати яким з'їжається сила слабих.

Населення Нальчика переважно кабардинське. Балкарці, чи як вони себе кличуть «малкар»¹, себ то скотар, усі татарського походження, живуть в 5 межигір'ях, назва яких: Балкар, Бізенгі, Хулам, Чегем і Урусбій. По статичних відомостях 1874 року, населення в малій Балкарії рахувалося всього 15 000 душ, по останніх же відомостях 1921 р.² кількість його збільшилася до 27 535 чоловік.

Територію Б. в 3366 кв. верст оточують такі народи: на сході — осетини-дігорці, на півночі й заході кабардинці (151 тисяча) і на півдні — свани. Цей до сього часу науково не досліджена балкарська мова, котра, після слів профес. М. Ковалевського³ значно відрізняється од мови казанських татар і більш близька до карачаєвської та кулицької мов. Н. Караулов⁴ же бачить в балкар. мові вплив на неї осетинської мови, що він пояснює близьким сусідством осетин до балкарців.

Історію Б. також ще не розроблено науково і єдине джерело — це усний переказ про мину-

¹ В. Хрестіанович — дослідник історичного побуту Кабарди й Балкарії — живе в Нальчику — того погляду, що слово «малкар» походить від балк. річки Малка, що тече в північно-східному куті Ельбруса, де колись осів цей нарід, що ніби виїшов з тих болгар, як колись, в часи переселення народів осіли на р. Волзі. Заховані в деяких піснях балкарців спогади про Еділе (Волгу) вказують на можливість походження балк. від тюрських орд, що прийшли з Азії з боку Волгі.

² Ці відомості запозичені мною з книжки «Кабард. Автоном. Область» изд. ЦИК/Нальчик.

³ Див. ст. в «Вестник Европы» за 1884 р. квітень, стор. 540–588: «В горских обществах Кабарды».

⁴ Сб. етногр. мат. Кавказа, т. XXXVIII, стор. 131–150.

* Рукопис зберігається в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (АНФРФ ІМФЕ, ф. 6, од. зб. 20, 35 арк.). — *Ред.*

ле балкарців від їх старих культурних діячів, як напр., лікар Абаєв і Урусбієв, які збирали історичні факти через старих людей і, як казав мені сам Урусбієв, можна сподіватися, що історію Б. буде написано. Профес. М. Ковалевський і Вс. Мілер, що користувалися відомостями від згаданих Абаєва і Урусбієва, прийшли до висновку, що первісними засельниками гірських полонин, де живуть балк., були осетини-християне, куди, не пізніше XIII ст.⁵ прийшли з Маджар нащадки сучасних балкарців, котрі витиснули осетин з їх місцевості і прийняли назву балкар від слова «баркая» («йди, залишайся!»). В той час кабардинці ще не мали впливу на балкарців, котрі через труднощі доступу до їх гірських осель, заховали свою незалежність, що помічається й зараз, лише в піснях є загальні спогади про Кабарду та її колишніх князів.

До речі сказати, що сучасні політичні взаємовідносини в кабардино-балкарському життю ще не досить викристалізувалися, тому що балкарці в більшості живуть на кам'янистим ґрунті і майже зовсім не мають землі, придатної для господарювання, землі ж у кабард. занадто багато (це я бачив, коли проїздив поля й лани біля великих сіл Кабарди: Дожоґуково, Вільний Аул, Шолушка). Ця ворожнеча відбилася й на моїй мандрівці. До мене поставилися з підозренням і я, хоча мав відповідні мандати, довго не міг здійснити своєї мрії поїхати в далекі балкарські гори для запису мелодій, а до того часу щоденно вів цей запис у Нальчику, де хочай живе не багато балк., але кожний понеділок чимало їх приїзжає з гір на великий базар, де вони продають в бурдуках «айран» (кисле молоко), масло в шкатулках, сир, вовну і шкіру і все це везуть верхи на конях і ішаках, бо арбою, крім Балкарії, не можна проїхати в гори, бо шляхи не розроблені там і йдуть серед круч і високих скель.

⁵ В «Ілюстр. Укр. Руси» М. Грушевського, на стор. 118 є спогад як татари, головно були там турки, спустошили Волзьку Болгарію і потім завоювали північний Кавказ (XIII ст.).

Головною метою моєї подорожі був запис народн. мелодій, але мимо очей проходило не мало цікавого з боку етнографічного, побутового, що я мусив був звертати й на це увагу, хоча систематично дослідити будь який бік балк. життя було не можливо, бо багато часу виходило на підшукування співаків як у м. Нальчику так і в тих аулах, куди я приїздив чи ходив пішки. Тому і свої чисто етнографічні спостереження я робив лише тоді, коли записував пісні, в час перерви.

В Нальчику мені допоміг при запису мелодій перекладач найкращий знавець балк. мови і місцевих стародавніх звичаїв Ібрагим Урусбієв, колишній «таубі» (князь), але його, як і др. культурних балкарців швидко було заарештовано й всі папери разом з тими записами, що ми робили одночасно з занотованням, які він мав перекласти мені рос. мовою, опинилися в Нальчицькому ДПУ. Теплим словом, з великою пошаною, згадую про цього діяча, котрий, разом з др. відомим всім Балкарії, Ізмаїлом Абаєвим багато допоміг мені в моїй нелегкій, беручи на увагу місцеві події, справі.

II. Подорож до Скіара (Біла Річка)

Цю подорож я зробив пішки (8 вер. від Нальчика). Шлях до Білої Річки проходить через місцевість «Долинську», де є найкращі дачі з санаторіями для слабогрудих. Навколо гори, вкриті лісом чинар і кизілю, а внизу полонини біжить криштальова річка, яка з шумом несе свої прозорі води. Гірську панораму з сніговими поверхами тут краще видко, ніж з Нальчика.

Шлях мій ішов все круто в гору і, кінець кінцем, перейшовши в брід маленьку річку, я опинився на високій горі, звідкіля краєвид був гарний: десь далеко внизу розкинулися маленькі хати якогось аулу, блищала сріблом смуга річки, а з другого боку гори, що розрізала краєвид на дві частини серед скель і крейдяних гір, притулилося блакитне озеро, з якого доносилися дзвінкі голоси дітей, що там купалися і цей гомин порушав тишу, яка панувала тут. Аул внизу — цей була Біла Річка,

а тут, на високій горі лежала бідна маленька оселя Суара.

Мене стрінуло декілька балкарців, що несли коси для косовиці. Коси були з довгим кіссям. Тут-же збіглося не багато жінок і дівчат, які злякано дивилися на мене, а я стояв і не знав яким чином пояснити їм чого я тут опинився серед цих бідних, обдертих дикунів, що залізли до мене в кишеню, де були сливи, і їли їх, брали мою носову хустку і клали собі в кишеню, тикали мене руками в живіт, мабуть думали, що я не така людина як вони. На решті, коли я показав їм свої де які малюнки з Кавказського життя і заспівав пісні занотовані мною від Нальчицьких балкарців, дивуванню їх не було кінця. З великими труднощами, при допомозі суарських косарів, мені пощастило записати тут же, серед шляху, 2 робочих пісні, що співають жінки, коли тчуть вовну («Дарі болсун» і «Хайда вонай!»).

Після запису я, маючи листа до Біло-Річенського виконкому (в Суару я попав випадково — заблуdivся) спустився в полонину Аг-су.

Тут є цікава, єдина на всю Балкарію, по своїй примітивній будові, деревляна висока драбина — «бахчич», що замінює «мінара» біля місцевого мечету («меджід»), для закликів муєдзіном (мулою) віруючих до молитви. Будинок самого мечету звичайної будови, вдвоє довший ніж селянська хата. Внутрішній вигляд меджіда дуже простий. Підлогу всю (12 x 6 арш.) застелено невеличкими килимами місцевого виробу зі стильними, примітивно виконаними, орнаментами коліру воронього крила, які я й замальював. Там де місце для мули є з вікна, на другому ж боці стіни, замість вікон видовблено 2 маленькі дірки. Ніяких покрас в мечеті немає. Висить звичайна лампа і в кутку лежить шовкова жовта подушка для мули. Де він сидить, підлога застелена 2 невеличкими килимами дагестанського виробу (нагадують українські килими). При допомозі секретаря місцевого виконкому Давидова, котрий, добре знаючи російську й балкар. мови, зібрав мені кращих співаків, які були тоді в аулі (був час косовиці) — я записав 10 пісень. Народу

збіглося чимало. Переважали жінки, молодь майже відсутня. Одяг всіх бідний. Чоловіки носять чи звичайну на Кавказі черкеску з патронами і запоясником чи просту чемерку власного виробу, на ногах чув'яки. Жінки одягнуті в узькі, довгі бешмети, у дівчат деяких я бачив срібні кульчики й пояси дагестанського виробу. Всі балк. носять довгі шапки з вовни, що нагадують укр. брилі, власного виробу. Виробом вовни займається майже все балк. населення, переважно жіноче і робить це енергійно. В усякий час на вулицях аулу можливо бачити таке явище: йде жінка, держить в руках «урчук» (веретено) і на ходу намотує вовну. Вона не хоче ні на хвилину відстати від другої жінки, що також іде замислено їй на зустріч і працює з «урчуком».

Я замальював усі приладдя для виробу вовни, які складаються для верстака, що вироблює нитки, це:

1. «Кісу»: до двох довгих мотузків, що прившуються до стелі хати, ще додається довгих чотирі рівнобіжно складених цїпка з намотаною на них вовною, — це і є «кісу», яке ще має внизу 2 ремінних мотузки для вкладання ніг в час процесу вироблювання вовняних ниток.

2. «Чолак» — робиться з чинарового дерева з двома дірками в горі і одною внизу посередині, звідкіля йде тоненька палочка «чюйке», на котру намотуються нитки.

3. «Джюн-тарак»: на деревляній основі, що має форму підошви, вставлені пірамідально дві деревляних половини зверху з боків збиті двома мідяними бляшками, біля яких рівнобіжно вставлено (по 15) 30 сталевих голок «темір», при чому в промежність поміж голок вставляється «аузу-тарак», що вісить на одній з деревляних половинок на кожаному мотузку «каіш». Джюном-тараком розчісується вовна.

4. «Джія» в формі лука з натягнутою внизу шворкою, яка натягується, б'є по вовні, що лежить на підлозі і розвіває її (вовну) на дрібні пухові частини.

5. «Урчук» — веретено з намотаною вовною.

Всі ці приладдя є майже в кожній балкарській хаті. Внутрішній вигляд хат в Білій

Річці бідний, брудний. В кутку, з боку, стоїть звичайна скриня (орнаментатії я не помітив). Ліжко також звичайне з дуже брудною білизною. Підлога в хаті земляна і тільки у деяких заможних балкарців вона буває деревляна. Пічка балк., як і в кабардинців, нагадує камін, димаря, що виходив би через дах, в хаті не має і дим, що виїдає очі, виходить з відкритого коміну прямо в пророблену зверху стелі дірку. Є й такі хати, де, посередині, просто викопано глибоку яму, де тліє вугілля. Над ямою зі стелі спускається залізний ланцюг, на який чипляють казан для варєва їжі: баранини (лише в урочистих випадках) чурека, каші з пшенички, з якої балк. роблять коржи, котрі, коли перегорить паливо, кладуть в гарячу золу і печуть, а потім обтирають руками і так їдять. Де хто ще кладе ці коржи на сковороді і прикриває другою сковородою, ставить її на жар з качанів від пшенички і накладає й зверху ще жару з качанів, тоді коржи виходять підпеченими.

На другий день, зранку, я працював над замальовуванням в мечеті орнаментів килиму так званого «межгіт киіз», потім записував пісні від Муси Сузаєва і инш. співаків (Пісні пастухові та історичні). Цікаві архаїчні робочі пісні співали дві старі бабусі Гума і Батай Бачієви (Гумі пійшов 90 рік), котрих дуже тяжко було ублажити на спів, бо взагалі, по балк. звичаю, жінки ніколи не співають при чоловіках і тільки наказ голови родини, як було цей раз, може примусити балк. жінку співати. Лише на весіллі я чув жіночий спів, коли в хаті була й молодь. В той день, коли я був у Білій Річці там було весілля у Сулеймана Кучмезова, і мені довелося бути на ньому почесним гостем.

III. Балкарське весілля

Коли хто бажає посвататися до дівчини, посилає двох людей («кілічі») до батьків молоді і питають дозволу їх і згоди молоді на шлюб. Як така згода є, то з'являється тоді ефенді (мула), занотовує при свідках акта, в якому свідчить, що дівчина в перший раз виходить заміж. По шаріяту, при складанні акта

повинні бути й молоді, але зараз буває так, що вони шлють за себе замісників.

В старі часи, перед Радянською владою, від молодого батьки молоді вимагали «калим» (платню) за викуп молоді. На ці гроши їй справляли віно, так зване «бальбау» і «кюймє», а саме: убрання, шаль, постільницю, ковдру, мідницю, подушки, куски мила для роздачі близьким родичам молодого, носові хустки, кісети для тютюну.

Бували випадки, що молода бажає вийти заміж, але батьки цього не хочуть, бо калима молодий не може дати, і тоді молода зговорюється з близькими товаришами молодого і ввечері її крадуть і увозять до молодого. В такому разі батьки молоді заявляли про це місцевій владі і питали доньку чи дає вона згоду на переїзд до молодого; при такій згоді учинявся «некях» (шлюб) і молода залишалась у молодого. Бувало й так, що молоду, без її згоди, силою крали молодий з товаришами. Тоді про таке насильство батьками молоді доводилося до суду і кінчалася справа чи полюбовно (виходила заміж за напасника), чи присуджувалася від нього платня на користь батьків потерпівшої молоді.

Коли «некях» має учинитися, готуються до весілля. На указаний термін збираються гості спочатку до батьків молоді, де розважаються танками, солодощами, і п'ячать цілу добу, а то й більш. Теж повторюється потім і в домі батьків молодого. Варять цілого барана в великому казані і, як звариться, витягають його цілим з казану, кладуть на дошку «койканга» і цілого подають гостям, спочатку старшим по віку і положенню, котрі ріжуть собі любу найкращу частину, яка їм більш подобається. Решту ж дають молоді й маленьким дітям. Після частування господар хати дає гостям чинак пива (сира), чи бузу. Гості п'ють, поздоровляють господаря, дякують за увагу і розходяться.

На протязі цілого тижня молоді не показуються старим, в той час як всім молодим родичам і мешканцям аула можна показуватися. Цікаво, що сам молодий в усі ці часи пробуває в своїх близьких родичів, але тільки не вдома.

Цей звичай має назву по гірському «болуш уй». Молода в цей час сидить у дворі молодого в окремі кімнаті, біля неї є тільки дівчата, старі люде неповинні туди заходити.

Після скінчення згаданого тижня той господар, у якого перебував молодий, ріже барана, готує напитки, і коли зварить барана, то несе його цілим в так зване місце «нигіш» до старих людей, котрі першими їдять найкращі куски, — решта йде молоді.

З того дня («нигиша») молодий вже не ховається від людей. А тим часом хазяйка дому молодого також готує поштунок і скликає сусідніх жінок без різниці віку, котрі входять в кімнату, де сидить молода, беруть її і ведуть в хазяйський дім, де йде частування. З того часу молода також не ховається від мешканців аула. Родички молоді офірують подарунки родичам молодого.

Я був присутній на весіллі в той мент, коли гості зібралися в хаті молодого, щоб йти забирати молоду. Мене привели в окрему хату де сиділи тільки дружки молоді, вони співали гарної весільної пісні, котру я тут же записав. Потім, під звичайну російську «гармошку» (так і балкарці її звуть), що весь час уперто грала I і IV ступні по клавішам, почалися танки, в яких взяли участь і хлопці, що вірвалися в кімнату.

Я ніколи в житті свому ще небачив такого танка. Молодь стає в коло, а в середині він і вона під музику йдуть ритмічно на зустріч один до одної. Вони роблять рухами вражіння, що ось-ось будуть близько разом, але це продовжується чимало часу, і вражає те, що дружка не робить яких небудь складних па, а з якоюсь великою поважністю, граціозно робить два спокійних крока вперед, то знову, несподівано, відступає назад, ніби топчеться на одному місці, і все це йде в спокійному ритмі. Хлопчина ж, партнер дружки, пряма їй протилежність: він весь порив і відвага: його рухи сміліші, весь час він то лихо вибиває каблуками, то наближається, щоб обняти свою холодну партнерку, що, нарешті й щастить йому. Спочатку я думав, що така

стриманість в рухах з боку дружки наслідок її темпераменту, але в других парах, в час танку, помічалось теж.

Мене годували чуреками і показали весільного прапора «байраг» на довгій палиці, з різнокольоровими стрічками, тільки що розмальованій примітивним орнаментом. Не стану тут в подробицях описувати, як пиячили одні чоловіки в окремому помешканню, де спочатку вони на це збирали гроші, як варена баранина роздавалася по куску і їли її, по східному звичаю, руками. Я без хліба неміг нічого зробити з своєю порцією і, непомітно, оддав її свому сусідові.

Співалися цікаві пісні (були й сороміцькі пісні, як і в українців), після чого, весільний кортеж, зі співами й вибухами з рушниць, рушив з прапором до помешкання молоді, що жила на краю аула.

Тут виникла жвава боротьба за прапор (старий звичай) поміж родичами молодих; прапора було, кінець кінцем, зірвано і він залишився у одного з родичів молоді, а кортеж увійшов у двір батьків молоді. Знов розділилися присутні на 2 окремі частини — чоловічу й жіночу — і почалася гуляня.

Кульмінаційним пунктом весілля був той мент, коли молоду забірали в дім молодого. (До речі, його ми так і не побачили; він, як я згадував вище, був в «бігах»).

Під дуже гучні, зогріті горілкою «рака», співи «Орайда!», — співали лише чоловіки на дворі, — вивели молоду, закутану з голови до ніг шовковою жовтою хустиною (обличчя не було видно). З молоді сів на коні вродливий молодий родич і поїзд рушив під співи й вибухи назад до батьків молодого.

Тут цікаво було бачити, як молодий поведир, що віз молоду, коли приїхали, здав її батькам молодого, а сам їхав конем в помешкання і одержав з рук батьків пляшку «рака» за щасливий переїзд молоді. З цією пляшкою він урочисто повернувся на коні до всіх присутніх на дворі і «рака» була випита тими чоловіками, що співали по дорозі. Першу чарку, по балк звичаю, мусив, як гість, пити я.

Сходив на землю вечір, почалися знову танки і я з прапором, що випросив для нашого Музею, рушив назад до Нальчика. Для мене залишилося не яким значіння вживати прапора на весіллі. Чи був він тут просто звичайною покрасою при вуличній подорожі до молодої, чи він символював собою ту боротьбу серця, яку повинні були пережити молоді та їх родина на передодні нового життя? — Одно знаю, що власник прапора, якого він добув у боротьбі, сказав мені, що йому буде соромно перед родичами і дівчатами залишатися без трофея і давав мені для Музею лише одну палку з розмальованим орнаментом, але потім його вмовили офірувати й прапор, що він не охоче й зробив.

IV. Подорож до с. Хасаньї та Єнікою

Біля Нальчика, в 5 вер. є невеличке балкарське село Хасанья, куди я також ходив пішки для запису пісень. Мені добре відомо було, що в той час (косовиця) всі чоловіки Балкарії косили десь далеко в горах, але мені було цікаво занотувати саме жіночий спів. Я того погляду, що найцікавіші по мелодії та ритму це жіночі пісні, оскільки мені щастило їх чути і схопити (22 пісні), й не тільки балкарські і других народів Кавказу, але й взагалі турецького походження. На жаль, до сього часу такі жіночі пісні зовсім були не досліджені тому, що, як вже тут згадувалося, по східному звичаю, жінкам заборонено співати в присутності чоловіків і, завдяки цьому, ті перлини мелодій, що заховані на жіночій половині, ще майже не відомі в музичній етнографії⁶.

Балкарська жінка веде замкнуте життя, вона раба свого чоловіка і тому так тяжко ублажити її співати. По балкар. звичаю вона немає права називати свого чоловіка по іменю,

⁶ Цікаво, для приклада, що в збірці А. Д. Руднева «Мелодії монгольських племен» Зап. Рус. Геогр. Общ. т. XXXIV СПб. 1909, із 112 мелодій, лише три співалися жінками (№ 30, 56 і почасти 112).

Про труднощі запису жіночих мелодій див. у К. Бюхера «Работа и ритм» стор. 284. Изд. Нов. Москва 1923 г.

особливо при сторонніх людях, а зве просто його «алан», значить «він».

С. Хасанья не було в цьому відношенні кращим від других сел, але все ж, за допомогою жінки одного балкарця, що сама народилася на Україні в Катеринославщині і вже 10 років як одружилася з балкарцем, — записав старі мелодії від Хабій Депенуєвої (робоча пісня), Чопой Черкесової — танок «Голлу», з цікавим сінкопованим ритмом, і дівчинки Фатімат Чачаєвої родинні побутові пісні.

По дорозі мені зустрілися пастушки, що пасли товар і, завдяки тому, що серед їх був хлопець Хакім Депенуєв, що знав російську мову, я занотував від цих пастухів низку пісень. Один з хлопців, після мого запитання, чи грає він на «сабизга» (сопільці) зрізав бузину і зробив примитивну сопілку, на якій заграє ті стародавні мелодії, що лунають в горах на коші, де пасеться зібраний зі всієї округи товар. Я мимохить подумав, що, мабуть, такі ж приблизно, сумні мелодії загально-туранського походження співалися колись в найстародавні часи кочового побуту.

Більш далека подорож моя пішки була до с. Єнікої (12 вер. від Нальчика), де, крім інтереса що до зафіксування народн. мелодій, мені хтілося побувати в колонії Каменка, що лежить біля того села на березі р. Каменки. Засновалася ця колонія на Кавказі років 50 назад. Населення її було переважно українське. Тут були люде, що шукали собі кращої долі з Полтавщини, Чернігівщини, Слобожанщини, Херсонщини й Кубанщини.

Спочатку ці колоністи самі мешкали в с. Єнікої, яке вони арендували у балкарців, але в часи революції балк. вигнали їх і залишилися жити там самі, приєднавши до себе своїх земляків з різних далеких місцевостей Балкарії, яких нудьга також гнала з гірської кам'яної почви вниз до плідючої землі. Тоді українські колоністи (тут вони не знають слова Україна, а звуть себе «хахлами») засновали біля Єнікою свою оселю біля річки Кам'янки. Коли була горожанська бійка білих з червоними, то кабардинці вкупі з балкарцями пограбували до

щенту всіх мешканців колонії і мусили ці бідолаги, хто в чому був, тікати в ліс і гори, що громадами тут синіють.

Невеселий вигляд має колонія тепера з 30 дворів, на спіх збудованих на голій землі в межигірський полонині! Хати всі ще не закінчені будовою, в багатьох немає вікон і дахів, сира глина ще не висохла і коли йде дощ, то води тоді повно в хаті, так було й тоді, коли я був в колонії. Школи й лікарні нема. Людність (більш 150 чолов.) слабує на малярію. В Єнікою ще більше слабих (70 відсотків) на цю пошесть.

В такій тяжкій долі кам'янці, ще за часів заснування колонії, живуть тим, що чоловіки майже всіх дворів кам'янярі: вони вироблюють з річного каміння катки (молотарки), що вибивають зерна пшениці, і продають ці молотарки кабардинцям, котрі додумалися й самі робити таке господарське приладдя (назва його по кабардинському «бірго-бірго»), але більш примитивно з яблониного дерева. «Бірго» причіпляється до арби ланцюгом. Що до Балкарії, то там топчуть зерно чи самі люде ногами, чи пускають бугаїв. Машин ніяких там нема, бо земля з кам'янистим ґрунтом не дає багато врожаю. В колонії Кам'янка кожна семья має не більш десятини землі і живе городиною й баштанами. Більша частина людности не має ні коней, ні корів і Кам'янецька комуна, як мені казав голова її т. Мельник, по черзі допомагає тим, кому потрібні коні.

Я заходив по хатах Каменки перевірити чи залишилося там що з українського побуту, мови й пісні і переконався, що хоча більшість каменців зве себе «хахлами», але мова й пісні їх, що колись безперечно панували тут, зі смертю їх батьків, зникли і тепер тільки де хто з них балакає весь час на рідній мові, де хто плутає її впоруч з російською, а більшість остаточно, по їх же мові, «нарүсілась». Жінок я не бачив в укр. убранню (всі ходять в російських «платочках»), з чоловіків тільки де хто носить вкр. вишиту сорочку.

Зі старих людей ніхто не хотів мені проспівати пісень, а з молоді відгукнулись лише

в одній хаті, де жіноча лінія (Головіни) була з Курської губ. а чоловіки (Науменки) з Чернигівщини. Тут зібралось чимало хлопців і дівчат, що проспівали мені на 2 голоси такі пісні: 1) «Черьомушка», 2) «Што ж ти, Машенька, да на ліченько блідна», 3) «Ой, і світи, місяць» і 4) «Ой, у саду кріниця дай нова». Текст цих пісень поплутаний багато слів російських помішано з українськими.

Цікаво, що в першій пісні «Черьомушка» мелодія спочатку цілком нагадує ту баладу, що записав К. Квітка (т. I № 108 «Ой, поїхав Іван на полювання»). До неї близька пісня могого запису в с. Калиновці, Житомирського пов. (Волинь) «Ой, поїхав королевич на полювання»⁷.

Характер виконання вище згаданих пісень був український: 2 голоси починали унісоном, потім другий голос додавав пісні рівнобіжного супроводу в терціях і квінтах, а кінець був чи в октаву, чи в унісон; 3-х і 4-х голосного співу я нечув.

— — —

Що торкається с. Єнікою, то присутність в ньому, про що згадував вище, мешканців з далеких балкарських межигір'їв Чегема, Безінгі, Хулама і инш., дала мені змогу почути мелодії цих гірських місцевостей в виконанні старих співаків: Анахаєва, Мусукаєва і Османа Кудаєва (пісні праці і історичні).

Найкращий співак Анахаєв, на жаль, був слабкий на малярію, його весь час кидало в холод, до того ж він старий — 72 роки — і тому неміг мені багато заспівати пісень, але й те, що він проспівав, має значіння не тільки з боку мелодії але й тексту, бо співав він пісні часів поганських і історичних, коли балкарці ще не були магометанами, а шанували бога «Чопа», якого вони в старовину уявляли собі чи в камінцях, чи в порослі дерев. Цікаво, що і в осетин до сього часу шанується це божество під

⁷ По змісту ці пісні подібні до Російських. Див., напр. текст фонограф. запис. М. Пятницького «Каролінка» — («Старые песни Воронежской губ. Москва. 1914 г. Изд. Роберта Кенца»)

назвою «Цопаї». Згадую про це тому, що маємо новий приклад впливу на балкар не тільки осетинської мови, але й їх звичаєв, і це розкрив мені в пісні Анахаєв. На жаль він російську мову знав слабенько, а перекладача в той час не зі мною не було і коли довелося Анахаєву самому перекласти на цю мову одну стародавню пісню праці «ерірей», то ось що получилось:

1. «Ой, слушайте, когда наздорова конь сделал,
Пешие люди ты сделал, дорогой.
2. Ой, пара недружная, сделала друг друга дружными!» —

(Думка тут та, що плугатарю, коли йому було тяжко орати землю, допоміг хтось із сусідів і це об'єднало обох товаришів.)

В перший раз мені довелося почути в с. Єнікою старі пастухові мелодії на національному балк. струменті «сабизга». Сабизга — це сопілка, вироблюється з бузини, троску, чи заліза, довжиною вона вершків 16—17, зі трома голосниками, а буває й шість.

Другого нац. струменту «кил-кобуз»⁸ (типа скрипки з 2 чи 3 струнами і лучком з кінського волосу) — я нігде в Балк. не бачив і думаю, що цей струмент щезає, (його замінила «гармошка») коли не зовсім зник із балкарського обиходу.

Грали на «сабизга» Юсуп Султанов і Біберт Акаєв, 1-й мелодію «Лез гордатарі», а 2-й «Сонтажіре» «Чеченча» (лезгінка) і «Шідак». На дворі весь час йшов дощ, була вохкість і сопілка Султанова, тільки що зроблена, від вохкості дійсно сопла і грала нечисто, за то, коли принесли стару зроблену з троску «сабизга», то Акаєв чудесно передав на ній смутні мелодії з ріжними мелізматичними покрасами, чого не чув я ще яскраво в балк. піснях. На жаль в мене не було в той раз фонографу (мандрівка

була в дощ), а записати ці мелодії хоч би приблизно, що я тоді намагався робити, було неможливо. Подібну мелодію я занотував потім, в нешвидкому темпі в с. Білій Річці від співака Муси Сусаєва.

V. Подорож до нижньої та верхньої Балкарії

Після довгих, клопітних зусиль, лише під самий кінець мого пробування на Кавказі, заходами Нальчицької кооперативної спілки, мені пощастило поїхати в ці, порівнюючі, далекі місцевості, (90 вер. від Нальчика), які професор М. Ковалевський котрий хоча тут і зовсім не був, а їздив в 1884-6 роках до Верхнього Баксану (Урусбієво), — рахує за найдавніші оселі Балкарського народу. Це звідсіля пішов далі рух до других гірських полонин, що об'єднав в одну федерацію всі 5 межигір'їв Балкарії.

З Нальчику я мав рушити разом з комісаром в. Балкарії, котрий приїхав сюди по своїх особистих справах на подводі, але бажаючих їхати з нами було більше ніж треба, й тому мусили взяти ще одну підводу, яку на спіх було улаштовано. Сісти в таку «арбу», де замість дошок, по бокам днища арби було вбито декілька ломачок, зв'язаних вер'йовкою, — було небезпечно з фонографом і валками і, як мені не хтілося їхати, я мусив відмовитися від подорожі на такому возі. На решті комісар погодився взяти мене на свою арбу і, після 8 годинного, нудного чекання, ми рушили в дорогу. До пізньої ночі йшов весь час дощ і ми промокли до нитки. Їхати було погано, колеса зав'язали в брудніні. Проїхали спочатку кабардинські великі села: Вільний Аул, Догожоуково і ночували в полонині за Кашкатау, біля Блакитних Озер.

Я ліг в арбі, решта на мокрій траві на бурках. За вохкостю й холодом заснути я не міг. Коли почався ранок і промінь сонця освітив поверхи вічних снігів гірської панорами я пішов подивиться Озеро, бо їхати далі поки що було не можна; вийшла okazія: балкарські коні, розв'язані і не спутані на ніч, втікли по добре

⁸ Про «кобуз» див. праці А. Фамінцина «Кобза»; Н. Привалова і А. Маслова стор. 90—91. — Цікаво, що в Мінусинських іногородців також є муз. струмент *комз* — балалайка о 2-х струнах з кінського волосу. Див. т. XXXIV. Зап. Рус. Геогр. Общ. 1909. стор. 509.

їм знайомому шляху до дому і нашому візнику довелося їх розшукувати.

Краєвид, де ми були, чудесний. Величезна полонина, вся покрита густою травою й квітками. Зо всіх боків оточували нас гор з чинаровими лісами, що синілі кругом, а внизу ревів шалено Черек (горна річка). На Блакитному озері вода кришталево чиста, вона дійсно має блакитний колір з зеленуватим відтінком, кругом чувається запах сіри. Глибина озера велика і, як кинути на дно каменця, то видно до кінця, як він йде на дно. На озері плавала зграя диких качок і комісар, гарний стрілець, забив 3-х яких, мабуть, підобрав мирошник-балкарець, що тут живе на млині.

Коні знайшлися і ми рушили далі все більш посуваючись в гори. Знов потяглися величезні громади скель (щіли корідори) різноманітної форми. Внизу, по березі Черека, зеленіли ліси, котрі, чим далі ми брали в гору, стали рідшати, чахлі кущі горішини стали зникати, а далі й зовсім зчезли. Ми їхали по новому шляху, прокладеному років 35 назад на значній височині. Вниз, де кипить річка, страшно глянути — світ вернеться. Мені показали ледве помітну стежку на другому боці річки, де пройти можливо лише одній людині. Це стара небезпечна дорога, по якій бідні балкарці колись мусили мандрувати, і, кажуть, були випадки, що гинули й люди і скотина.

Нова дорога також вимотала з мене всі кішки. Я підплигував з фонографом, якого мусив увесь час тримати в руках, а моя корзина з валиками і инш. приладдям билася в агонії... Чим далі панорама гір все мінялася. Замість зеленої травиці на нижніх схилах гір, потягнулися одні суворі, безплідні скелі гостроконусовидної форми. Ми в'їзжали в нижню Балкарію. Проїхали аул Зілгі, де видно дуже стару фортецію, історії про яку ніхто з присутніх не міг пояснити. Здаля, за сірою громадою скель, нічого, крім ясного блакитного неба, не видно, бо й хати в аулах всі зроблені з такого ж сірого каміння, як і скелі і зливаються з ними; тільки іноді зачервоніють дахи мечету та сельвиконкому.

На решті я опинився в с. Кунюмі. (Звуть його ще Кунім). Це головний адміністративний центр Верхньої Балкарії. Біля його тут же скупчилися ще села: Чегетель, Турухабла, Фардиг та инш., всього 10 сел, з яких лише 2—3 росташовані серед високих скель, решта ж лежить в полонині.

Кунюмом кінчається залюдненість аулів, що лежать по річці Черек, яка невтомно біжить по середині Балкарської полонини, кипить, реве і не дає змоги хоч на хвилину відпочити від галасу; ви весь час під владою цієї скаженої річки, яка несе свої чисті, льодові води, що збігають з льодовиків, найвидатніших на всьому Кавказі. Вище Кунюма самі лише хмурі стрімчаки й круті, височезні скелі, що, здається, підпірають саме небо... Яюсь непривітно стає на серці від цього сірого, холодного, хоча й величезного, краєвиду.

В той день, коли я приїхав до Кунюма, було свято п'ятниці — і наряд був вільний від праці, бо в будні все чоловіче населення працює на косовиці в далеких горах, залишаються дома лише самі жінки.

Комісар зібрав на площі, по балк. «кигиш», народне зібрання, було дуже багато люду. Мене посадили на почесне місце на великому каміні, де поруч зі мною сіли й почесні старі балкарці. Через перекладача я вітав горців і пояснив їм мету свого приїзду сюди. Це, думаю, їх трохи розчарувало, бо вони думали, про це я раніше почув в промові до мене, — що я приїхав з центру, щоб звернути увагу на їх непорозуміння з Кабардою за землю, про яку кожний балкарець весь час думає і вірить, що Радянська Влада одбере від Кабарди частину землі і передасть її в обробку балкарцям.

Як мені відомо, розподіл всієї землі, в тому разі й тої, що володіли балкарські таубії (князья) і «уздені» (дворяне) — було зроблено, але на кожную душу припало по декілька сажнів (десятина — це роскіш, не відома більшості балкарців).

Після того як я звернув через перекладача увагу балк. на їх рідну пісню, я почув

старі балкарські мелодії. Хоча на площі було дуже багато люду (жінок не було), але співало всього 6 чоловік, решта усміхалася й мовчала. Співали найкращі співаки, але спів був не такий гармонійний, який я чув у Нальчику і Білій Річці.

Мені хтілося почути найстародавню пісню-танок поганських часів «Голлу», що співався колись в 1-й весняний день; тоді розкладалося огнище, навколи ставали й старі люде й малі діти і всі співали «Голлу», ходячи навкруги огнища. Ніхто мелодії цього танка не знав з присутніх на площі крім Кемербека Узюкова, 89 річного діда, котрий, не дивлячись на свої довгі роки, ясно, с захопленням, проспівав мені в Фрігійському ладі лише один куплет⁹.

Був уже вечір, подув з гір холодний вітер і всі розійшлися з площі Чегетала. Мені одвели кімнату біля самої річки в хаті заможного балк. Замаєва і всю майже ніч я не міг заснути, чи від того, що багато набралася нових вражень від дикої сторони, куди занесла мене доля, а може й сердитий Черек, що ні на хвилину не припиняв своєї шаленої праці, не давав змоги відпочити.

Із вікна моєї кімнати, ранком я побачив високу стародавню 5-поверхову кам'яну башту, що маячила на всю округу. Виявилось, що це історична башта князів Абаєвих, про яку в Балкарії вже давно склалася народна пісня під назвою: «Кривава башта Абаєвих». Привожу текст пісні, мелодію якої я записав.

«У Абаєвих криваву башту будують,
Вони кожна ніч одну нетільну корову
ріжуть».

Похреbtину шиї старому Атабію
залишають —

Решту ж самі доїдають.
На шийну похреbtину дивлюся й бачу,

⁹ Цікаво, що, коли в балачках зі старими балкарцями, я хтів вияснити, чи були колись у них охвірування (жертви) богам, — один старий балкарець відповів, що ще з 1353 чи 1345 року балкарці визнають тільки єдиного Магомета і ніяким другим богам не вірять.

Не їм, но від голоду вміраю.
Пробую їсти, но нікчемні зуби
не роздробляють їжи.
Не їм, але висхлий
живіт не терпить.

Абаєвим горе я поклав,
За двох моїх дочок криваву помсту поклав.
Правду кажу в ім'я души мого батька!
В Абаєвих багато є
княгинь в палацах,
Я багатьох з них як
табун колись спутував.
Моя душа хай буде
офірою шановному ковалеві,
Котрому я замовив
міцний, гострий ніж!..

Тепер ця кривава родова помста, подібно Абаївській, знакає, хоча, як чув я, іноді й досі кривавий самосуд ще існує в дикому балкарському житті.

Я ходив ранком дивитись як живуть балкарці. Більшість хатів, ніби наспіх, складено з каміння різної форми, якого взагалі тут безліч розкидано по аулах. Дах земляний, певніше кам'яний, покритий землею з порослюю трави. Чимало є хат, де тільки одні двері, вікон зовсім немає, а як вікно і є, то це просто одвалено з стінки хати каміння і пророблена маленька дірка, куди й виходить дим з пічки. Спеціальних димарів на даху хати не завжди можливо було знайти. Ліжко в багатьох хатах зроблено примитивно: покладено 2—3 дошки, підперті з одного боку камінням, а з другого — деревляною кривулькою, вбитою в землю, замість ніжок; на цих дошках, де навалено всякого брудного лахміття і сплять балкарці.

Просто диву даєшся, як можуть живі люде жити в таких вонючих, темних хатах, де тут же за перетикою, разом з людьми містяться кози й овечки! В середині хати тяжке повітря: пахне лоем, айраном і скотиною. Самі балкарці так провонялися потом, скотиною й молоком, що далеко чути від них. Білизни вони, майже, ніколи не міняють і вона так і зотліває на них, коли прийде час. Так буває найбільше в тих аулах, що росташовані серед

високих гір, де, завдяки труднощам зносин з полонинами, бідне, безземельне населення не має змоги купувати білизну й одяж. Звідсіля й всі наслідки: паразіти, екзема, короста. Крім того, старий звичай, як і в українців, обносити всіх гостей одним келехом, що до сього часу заховався в Балкарії, дає великий відсоток слабих на пранці. Допомоги ж лікарської нема в аулах і тільки чарівне гірське повітря й підтримує балкарця в його тяжкій долі існування серед хмурих, безплідних скель, де нічого не зростає і хліб доводиться купувати, міняючи його на скотину. Єдине багатство балкарця це його скотарство, що дає йому змогу виробляти сир і масло, котрі він, майже, не їсть, а везе на продаж до далекого Нальчику чи другого якого пункту, щоб купити хліба.

Одяг балк. не відрізняється тут від того, про що згадував я раніше, тільки бачив я в Б. чимало дітей, одягнутих в одно лахміття а то й зовсім голих. Більшість дітей носить на грудях амулет «дуа» (в перекладі колдун). У балкарців є таке повір'я: Для того, щоб не захворіти пропасницею, треба піймати змію, витягти з неї жало і понести до мули. Той пише на паперці закляття і повертає його з жалом. Балкарці вкладають це жало з закляттям в шкурняий маленький трьохкутник, зашивають його і вішають на шию.

Коли хто захворіє, то лікування дуже просте: мула пише закляття і дає хворому з наказом спалити його, а попіл випити з водою. Буває й так, що папірець з закляттям кладуть в дерев'яну чашку («чінак») з водою і, коли папірець вимокне, хворий п'є ту воду.

Після огляду балкарських хат, я розглянув старі мечеті в Чегетелі, Фардиг і Турухабла і замалював їх а також і орнаменти на килиму в Чегетелівському мечеті.

Найдікавіша з архітектурного боку дерев'яна «мінара» в с. Фардиг, яка нагадує наши українські дерев'яні дзвониці, що збереглися ще в Галичині і на Волині. (На Волині, в Житомирському повіті, в с. Скоморохах я бачив подібну стару дзвіницю).

Головну свою мету — схоплення на фонограф балкарської поліфонії — я виконав, але не так як би хотілося, бо в той час все чоловіче населення було на косовиці і з великими зусиллями мені довелося почути (силою притягли розпорядженням комісара) тільки де кого з гарних співаків і то похапцем, решта ж була чи безголоса, чи вороже настроєна до пісні.

Мій старий фонограф, може від довгої трясучки, вередував, до того ще співаки всі мали слабенькі голоси, (мабуть стомилися від косовиці) так що запис, за де якими винятками, був не вдалий.

Співи чоловіків підбадьорили дівчаток і я почув їх пісню: діти в Верхньому Кунюмі вилізли на дах саклі і в унісон співали характер мелодію в Дорійському ладі («Ой, зеретегі!») яку я й занотував. Всього зібрав я в Балкарії 118 мелодій¹⁰.

В Верхню Балкарію — центр її — с. Муход — я мандрував конем, без якого не обійтися в балкарській подорожі. В цьому селі я познайомився з найкращим із співаків Балкарії — Мусою Османовим. Йому зараз 60 років, але гарний свій голос (тенор) він зберіг до сього часу і співає старі пісні з любов'ю й натхненням, чого так бракує другим балкарськ. співакам.

В виконанні Османова почувалися українські думи з їх нерівномірним речитативним ритмом. Співак весь час імпровізував і, коли я просив його повторити знову яку небудь музичну фразу в пісні, то це була вже зовсім інша мелодія, а не варіація попередньої¹¹. Серед співу, перед каденцією¹², Муса вставляв рецітаційні вигуки, беззвучно, словами, зовсім так як це робили наши кобзарі і зараз лірники старого віку.

¹⁰ Про музичний бік балкарських народ. мелодій див. мої спостереження в часопису «Музика» за 1925 рік. кн.

¹¹ Це явище помічено К. Квіткою («М. Лисенко як збірач нар. пісень», стор. 12) і С. Людквичем, ХХІ т. Етногр. Збір. Львів.

¹² Каденція — гармонійне закінчення музичної думки.

Такі вигуки помічаю в балкарському виконанні лише в тих співаків, про кого самі балкарці кажуть, що це «мастер іграть». (Співаки Акаєв, Стезов, Анахаєв, Темокуєв).

Для фонографування співу Османова, я вибрав стару мелодію «Абайляни» («Кривава башта Абаєвих»), котру Муса чудесно мені перед тим проспівав. На жаль, шановний співець мій так розпалився в час співу, що майже вся голова його з носом влізла в трубу, за цю останню він ухватився рукою і мебрана надавила на валок, на якому прорізалися глибокі смуги. Розуміється, я винен, що не догледів добре, але чи гарне виконання співака тут було причиною, чи може я був стомлений, бо ще до фонографування, довго записував від Османова цікаві пісні, — тільки фонографування Османівського співу вишло невдалим. Акомпанували Мусі старі, безголосі співаки. Я просив їх окремо мені проспівати де що з старих пісень, але вони рішуче відмовились співати при «мастерє» (Османові).

В с. Мухолі мені вдалося, крадучись, підслухати, як співали дівчата пісні в хаті. Фрагменти цих пісень, без тексту, я схопив. Співалися пісні виключно унісоном, другого голосу не було чути, як було і в співу дітей в с. Кунюмі, про що згадував вище. Цікаво було б простежити, чи співують взагалі балкарські жінки на 2 голоси, бо і в с. Біла Річка на весіллі гурт дівчат співав лише одностайні пісні. Але для цього досліду треба зібрати більше відповідного матеріалу, що було зробити мені неможливо через умови балкарського побуту. З 23 одностайних жіночих балкарських пісень в мене є тільки одна колискова, схоплена на фонограф, що співали на 2 голоси жінки Хамбічі і Фатіма Шахманови, але ці співачки походять з роду таубієв (князів) з с. Хулам і, можливо, що те, більш менш, культурне оточення, в якому колись перебували згадані співачки, мало вплив і на їх виконання, яке ще не може служити доказом того, що просте жіноцтво в Балкарії співа на два голоси, а не на один.

Я не мав змоги, по матеріальним умовам, більше залишатися в нижній Б., де життя і побут такі-ж як і в верхній Б., тому, після огляду де яких хат в с. Мухолі, найбільшого в Б. 3-х поверхового мечету і великого, більш 3 саж. височини старовинного кам'яного «кешенє» (надгробку), де в відтулину видко мумії та кістяки балкарців, що колись загинули від холери, — я рушив на другий день назад до Нальчику.

На решті, слід згадати, що по дорозі, в кабардинському селі Довгожоукові я записав від діда Керєфова Безруко мелодію закляття «еллер», що співається в Кабарді, коли трапляється пожежа. В старовину в часи поганства, коли від удару блискавиці палилося яке помешкання, гасили огонь, як це не дивно, єдиним засобом — співами. Група свідків пожежі, в мить ставала перед запаленим будинком і співала це закличення. Це потім увійшло в звичай, бо є й прислівка в кабардинців: «ось уже аш-еллера заспівали!»

Також дізнався я від Безруко, що в часи засухи в Кабарді жінки, дівчата й діти і по сей час наряджають ляльку великого розміру і з нею обходять, головним чином, беріг річки аула, співають закличення (мелодію я записав), після чого окунають ляльку в воду, а потім розкладають огнище і з своєчасно заготовленої колективно живности, готують їжу для всіх, хто брав участь в закливанні. Цим літом, коли була страшна спека і все горіло в полі і садибі, діти с. Догожоукова ходили на річку і, зі співами закличення про дощ, кидали ляльку в воду. Цей обряд зветься в кабардинців «ханьце гуаше^(а) зейша» — в перекладі: «подорож з деревляною лялькою». Про подібний звичай згадують: професор А. Мілер в книжці «Из поездки по Абхазии в 1907 г., стр. 7—8. СПб. (1910) і Аракчієв (т. I Московской Муз. Етногр. Ком.).

Як в кабардинців, так і в балкарців постійно згадується в піснях «Орідада» (у балкарців «Орайда», чи «Урайда»). Після слів вищезгаданого Безруко, Орідада — це герой Кабарди і нарт (батир). Він, як відомо, був забитий в по-

єдинку з руським велетнем, котрий стяв Орідаді голову¹³. Перед початком бійки, Орідада прохав своє військо, щоб не плакали, коли він загине, а завжди співали на спомин його такі слова: «Орідада рі Махо ісумахоме токож», що визначає: «щасливий шлях, ідем до дому!».

Крім цього, від Безруко я дізнався, що в старовину в кабардинців існували музичні

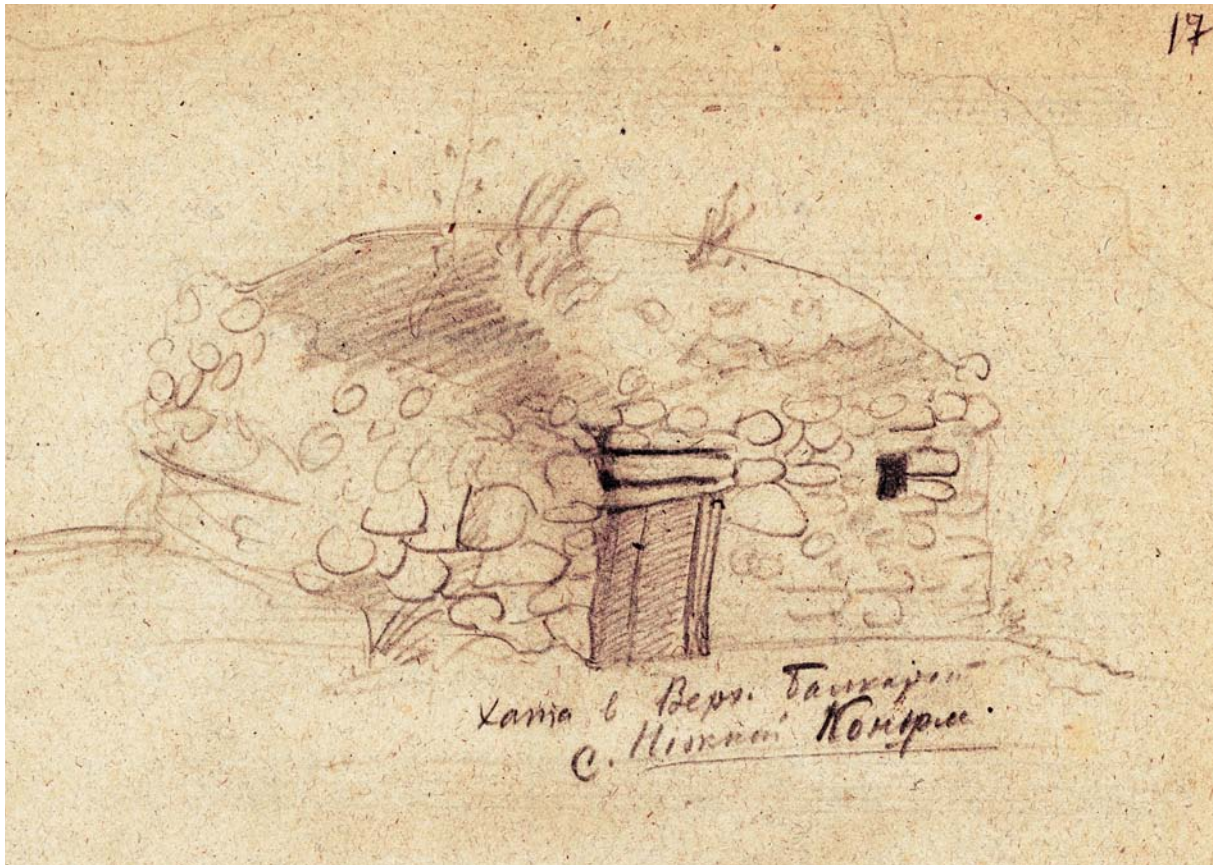
народні струменти: 1) «пшіна жешуха» — деревляний 3-х струновий струмент, подібний до мандолини, 2) «бжамі» — залізна чи деревляна сопілка і 3) «сирина» — зурна.

— — —

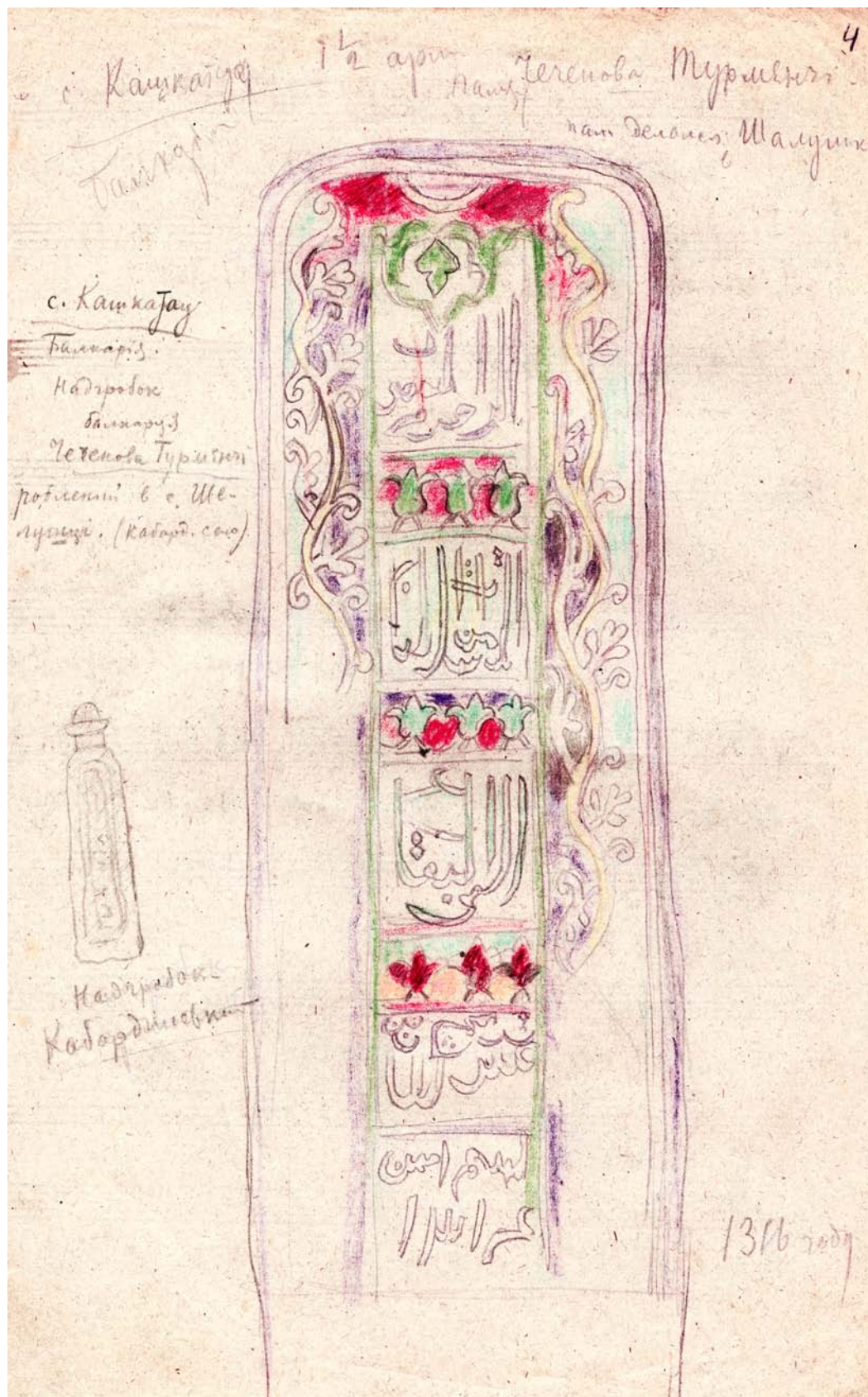
З села Догожоукова до Вільного Аулу я мандрував під дощ, а коли наближався до Нальчика, почалася велика злива; я промокнув до нитки і вернувся слабим. Як закрию очі — все стоять передо мною хмурі громади скель далекої Балкарії з її бідним, темним безземельним людом...

¹³ Літопіс зве Орідаду — Редедею, якого вбив князь Мстіслав тмутараканський в XI ст. (1022 року.)

АНФРФ ІМФЕ, ф. 6, од. зб. 63

Хата в Верх. Балкарії.
с. Нижній Конюм. Арк. 17

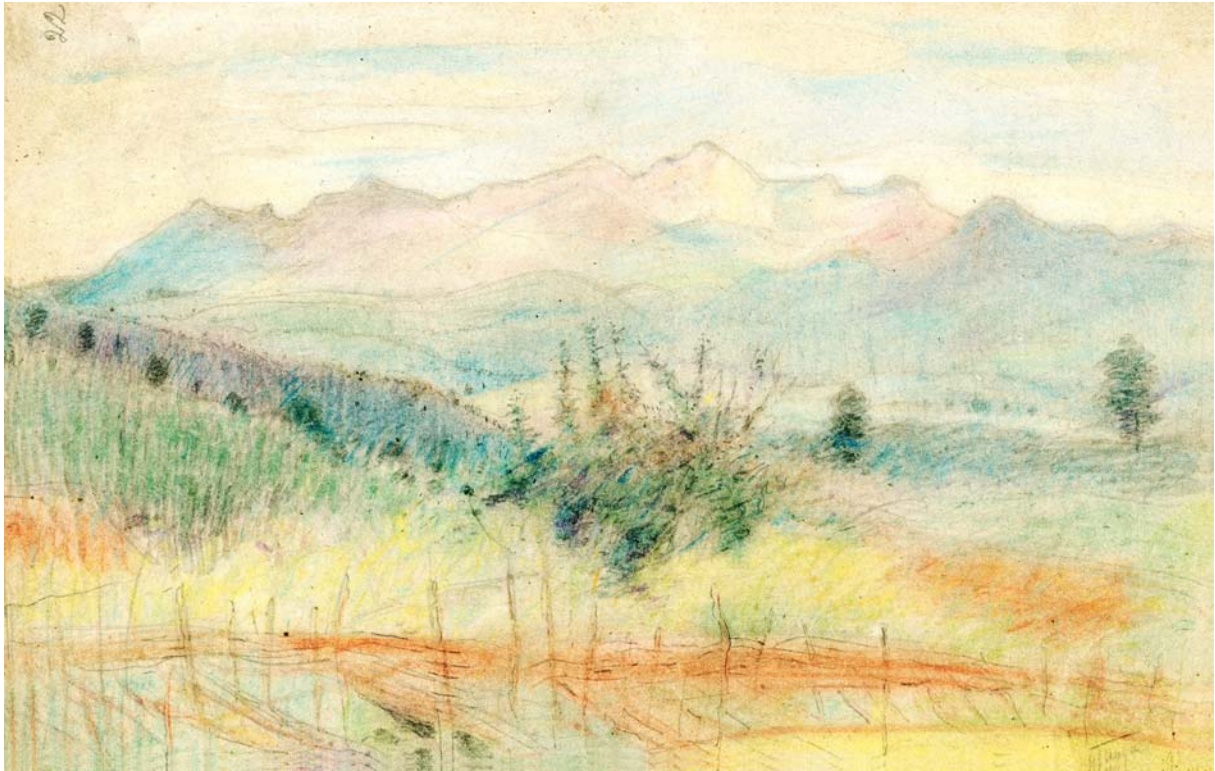
с. Кашкатау. Балкарія. Надгробок балкарця Чеченова Турменчі, роблений в с. Шалушке (кабард. село). 1316 год. Арк. 4

Нижня Балкарія. 1924. Арк. 20

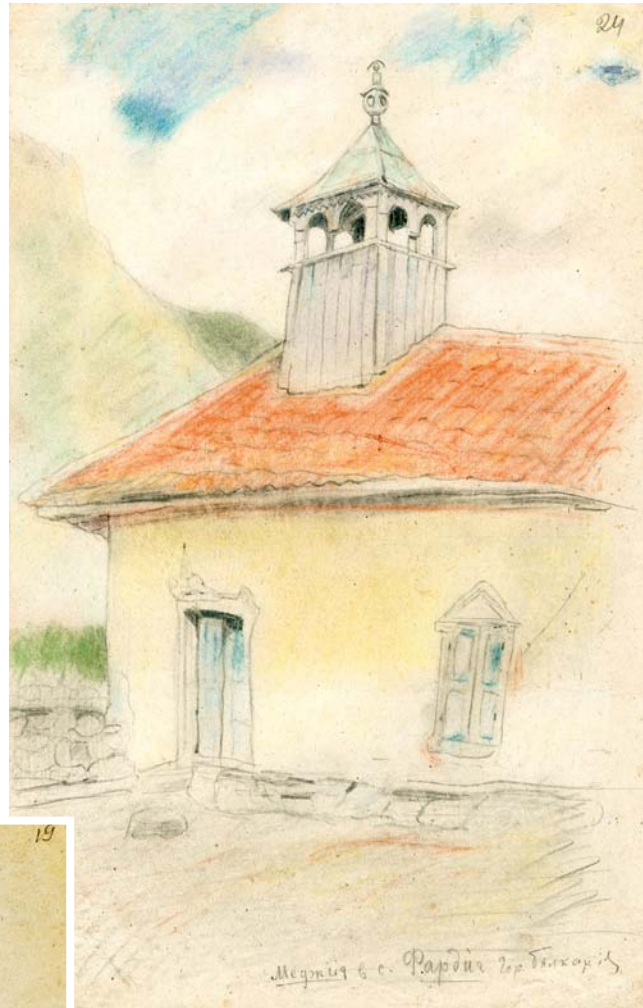
с. Чегетелі. Верхня Балкарія. Арк. 18

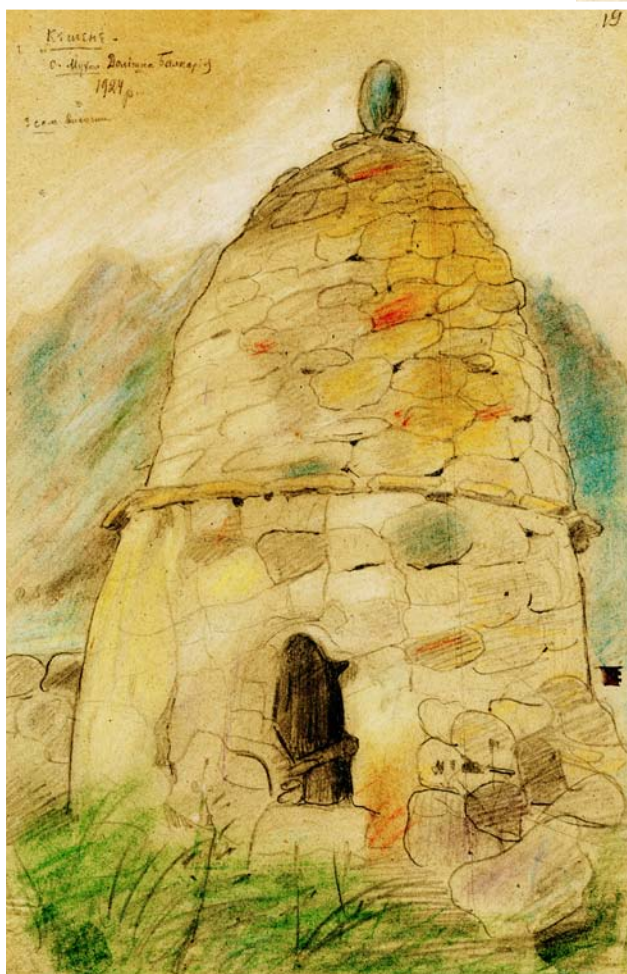
Балкар. гори. 1924. Арк. 22

Горішня Балкарія. 1924. Арк. 21

Меджид в с. Фардіг.
Гор. Балкарія. Арк. 24

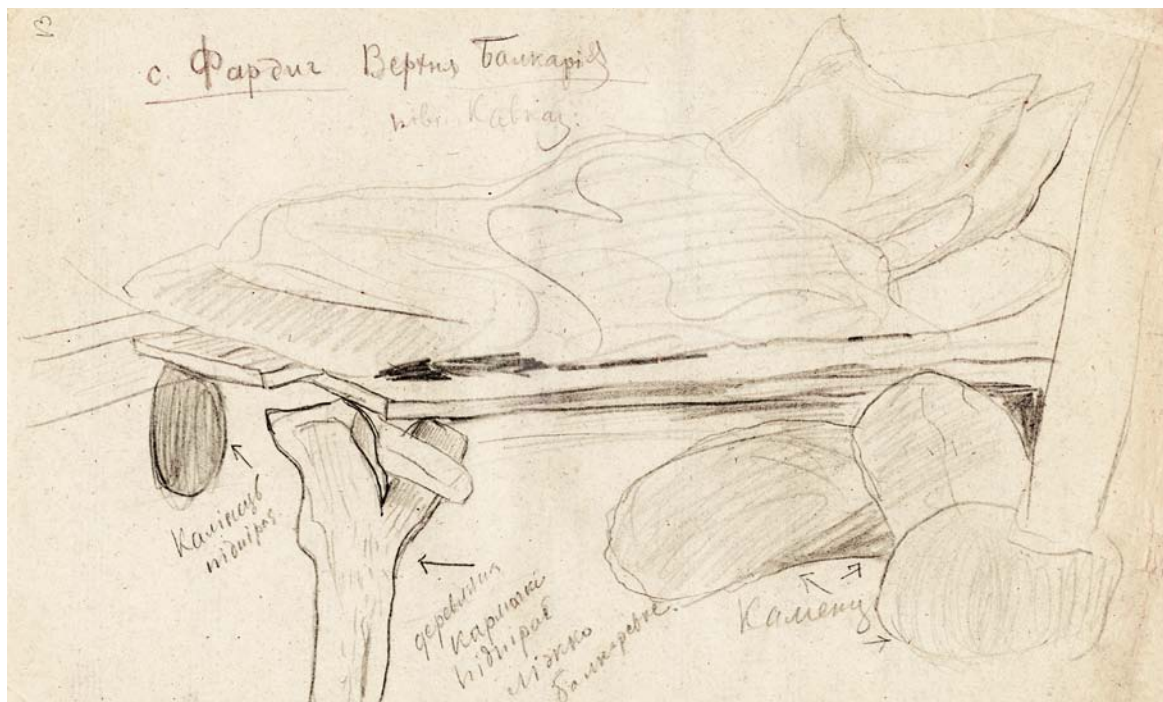
«Кешене». с. Мухол.
Долішна Балкарія
1924 р. Арк. 19

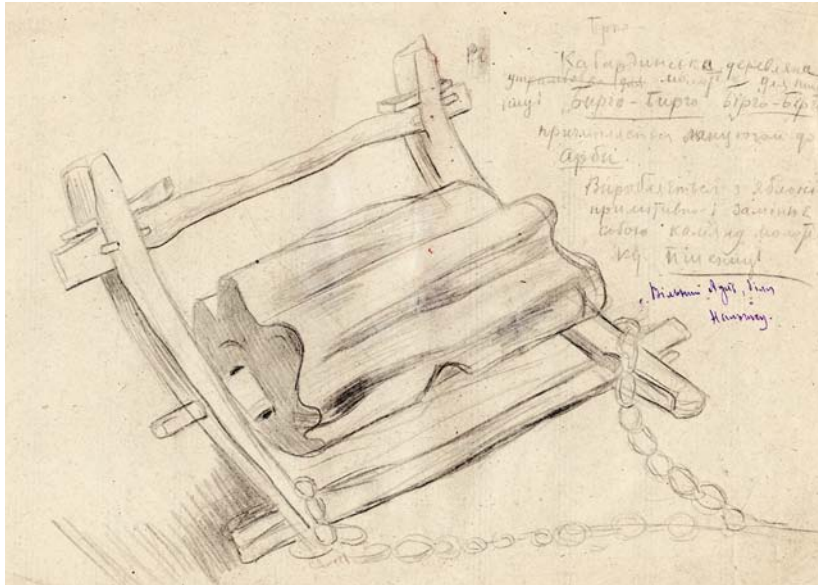
Балкарська жінка за верстаком виробляє нитки з вовни. В руках вона держить чоллак з намотан. нитками.
с. Нижній Конюм. Горішня Балкарія. Арк. 8

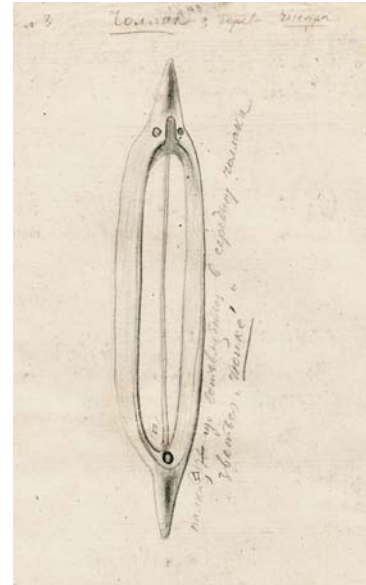
Мечеть в с. Чеґет близько с. Куняма – центра Гор. Балкарії. Арк. 23

[Балкарське ліжко]. с. Фардиг. Верхня Балкарія. Півн. Кавказ. Арк. 13

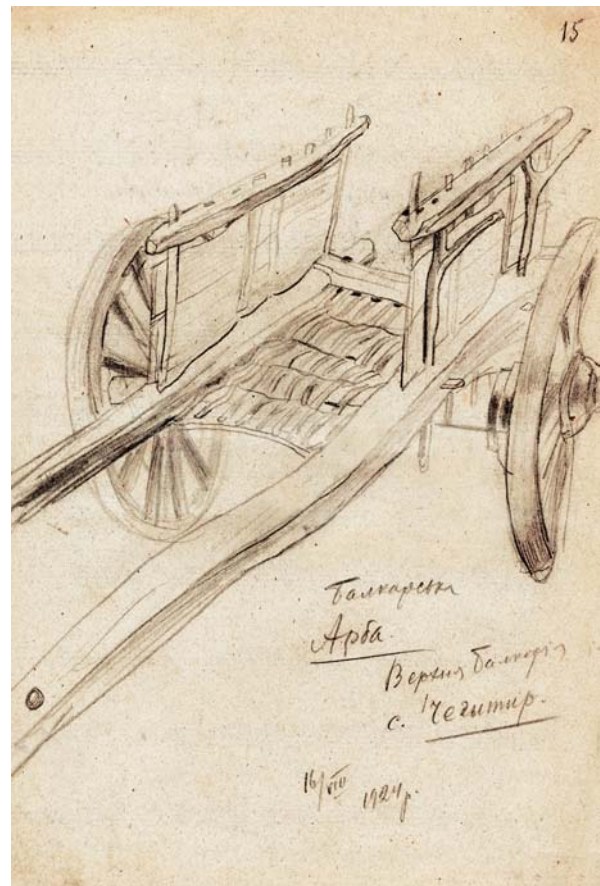
Кабардинська дерев'яна молотілка для пшениці «Бирго-Бирго», «Бірго-Бірго», причипляється ланцюгом до арби. Виробляється з яблони, примітивна і замінює собою кам'яну молотілку для пшениці. с. Вільний Ауль, біля Нальчыку. Арк. 14

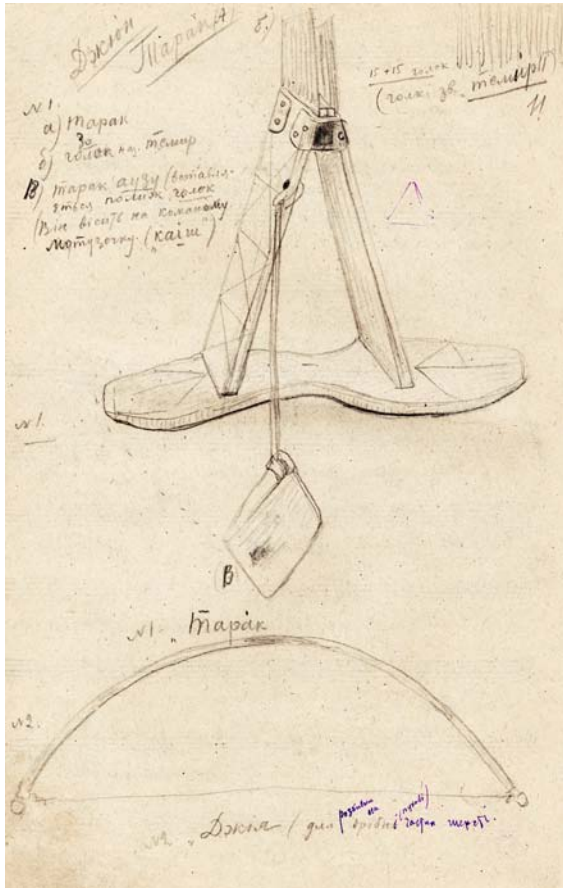
Чоллак з дерева чинара. Палка, що вставляється в середину чоллака, зветься «чюйке». Арк. 12

«Бахчич» (лесниця). Мінара́ возле мечети. Місце для муедзіна. Мечеть в аулі Біла Річка. Балкарія (Північний Кавказ). Арк. 16

Балкарська Арба. Верхня Балкарія. с. Чеґитир. 16.VIII.1924 р. Арк. 15

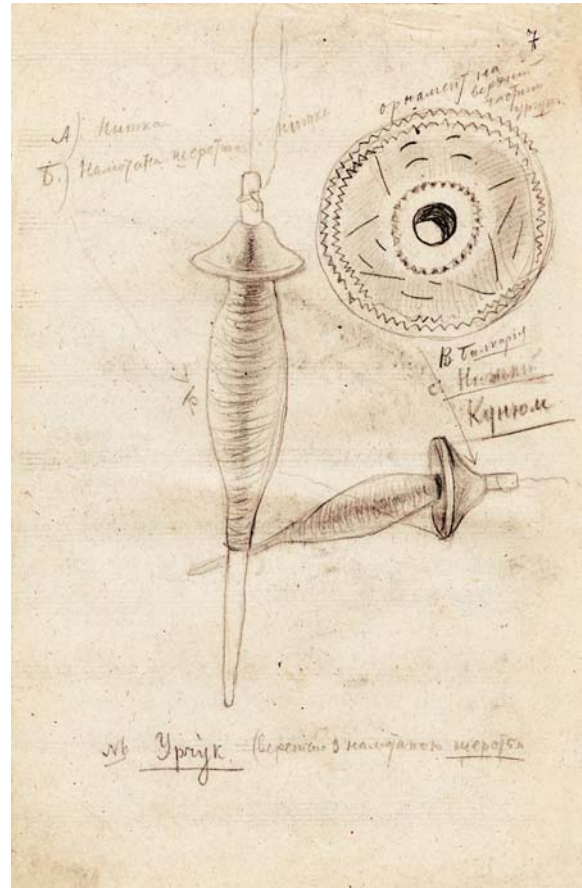

Джюна Тарак (А)

№ 1 «Тарак»:

а) тарак; б) 30 голок наз. темир; в) тарак азу (вставляється поміж голок. Він вісить на кожяному мотузочку («каш»))

№ 2 «Джія» для розбивки на дрібні (пухові) частини шерсті. Арк. 11

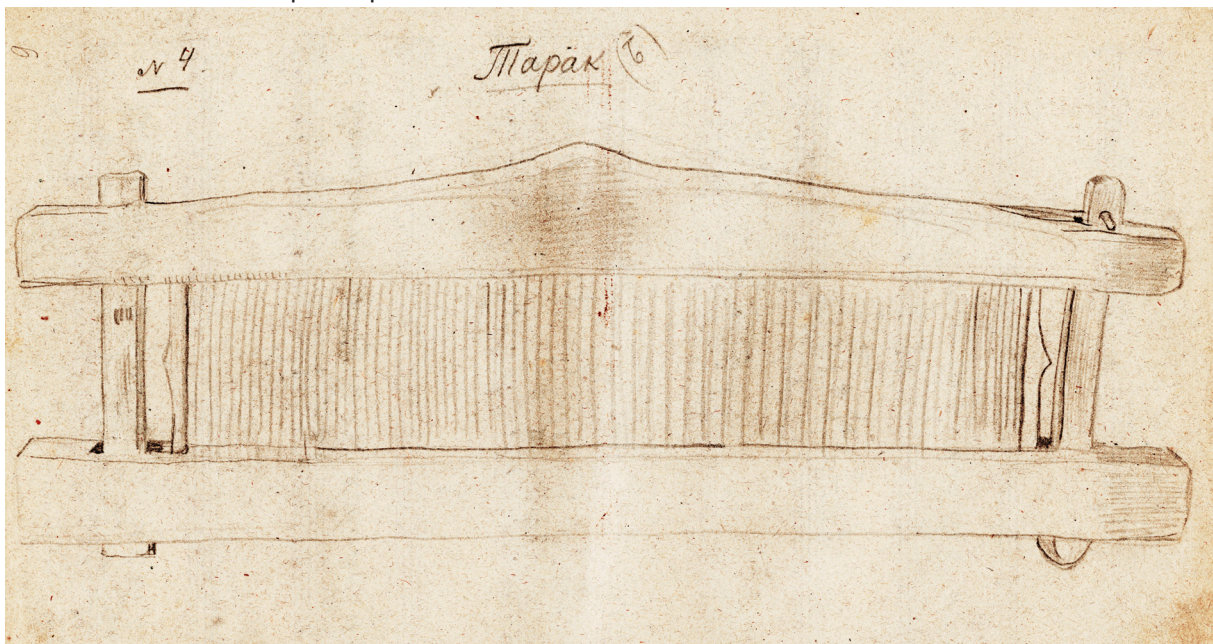

Урчук (веретено з намотаною шерстю):

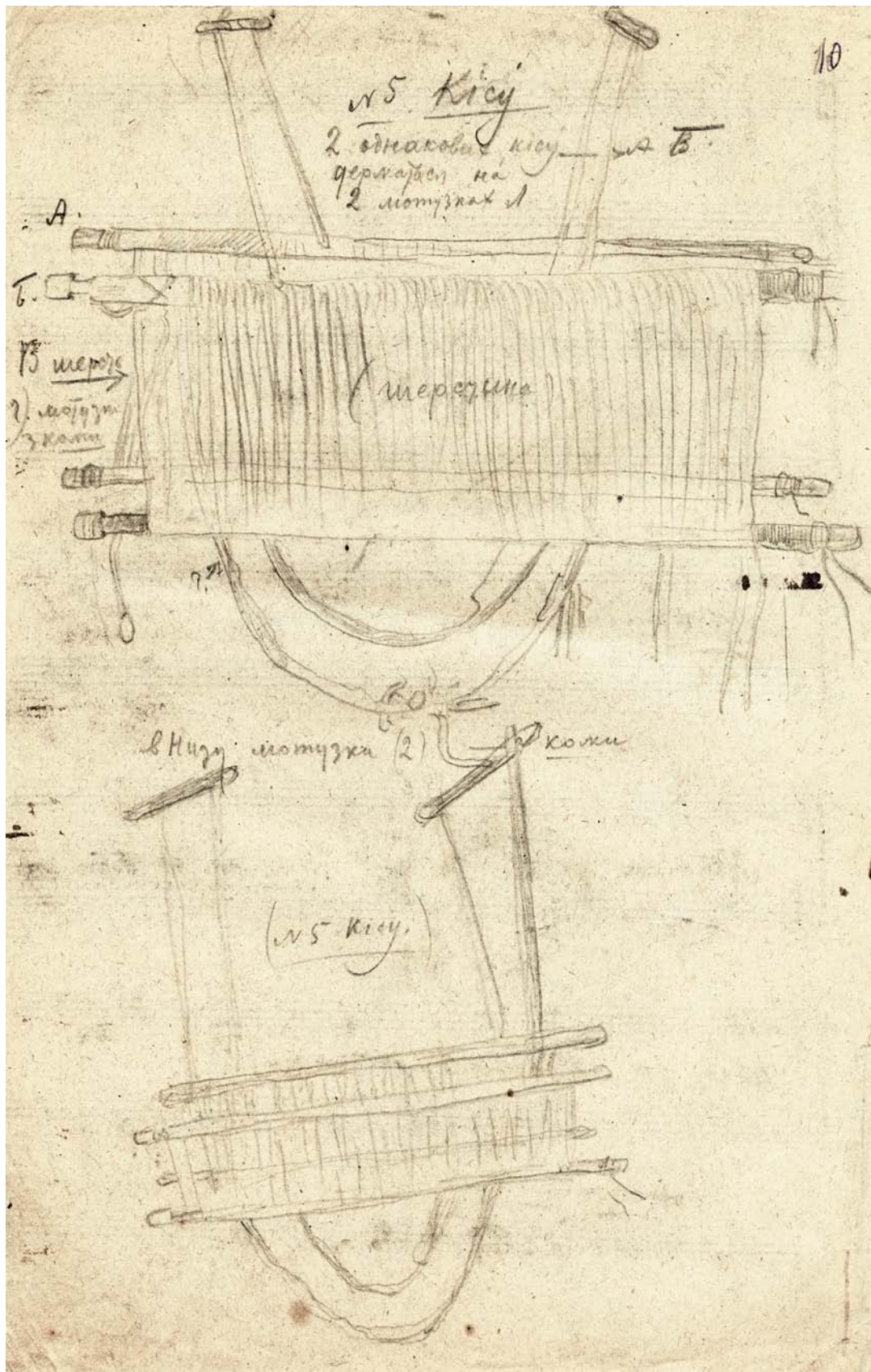
а) нитка; б) намотана шерстяна нитка; в) орнамент на верхній частині урчука.

В. Балкарія. с. Нижній Кунюм.

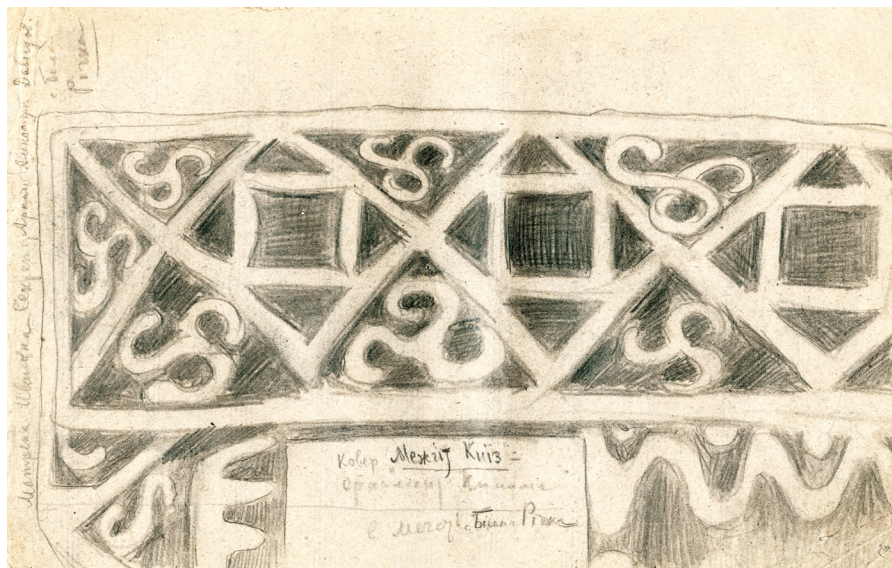
Арк. 7

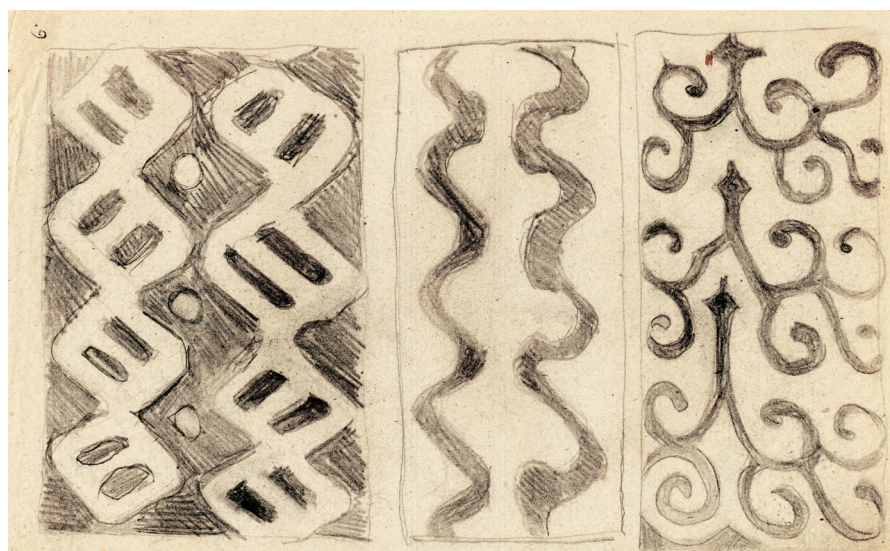
Тарак (Б). Арк. 9

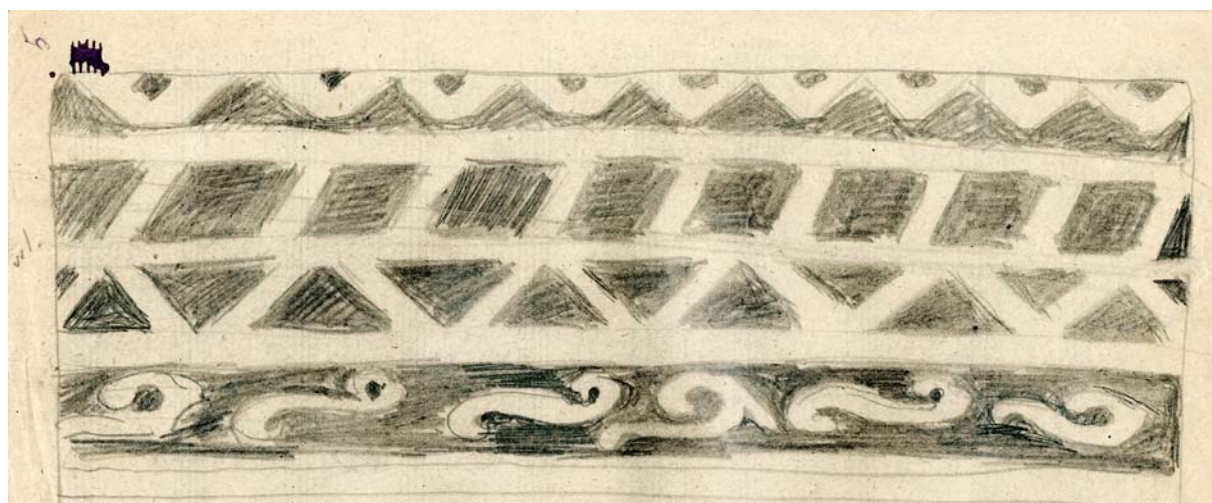
Кісу.
2 однакових кісу – А, Б, держаться на 2 мотузках. Арк. 10

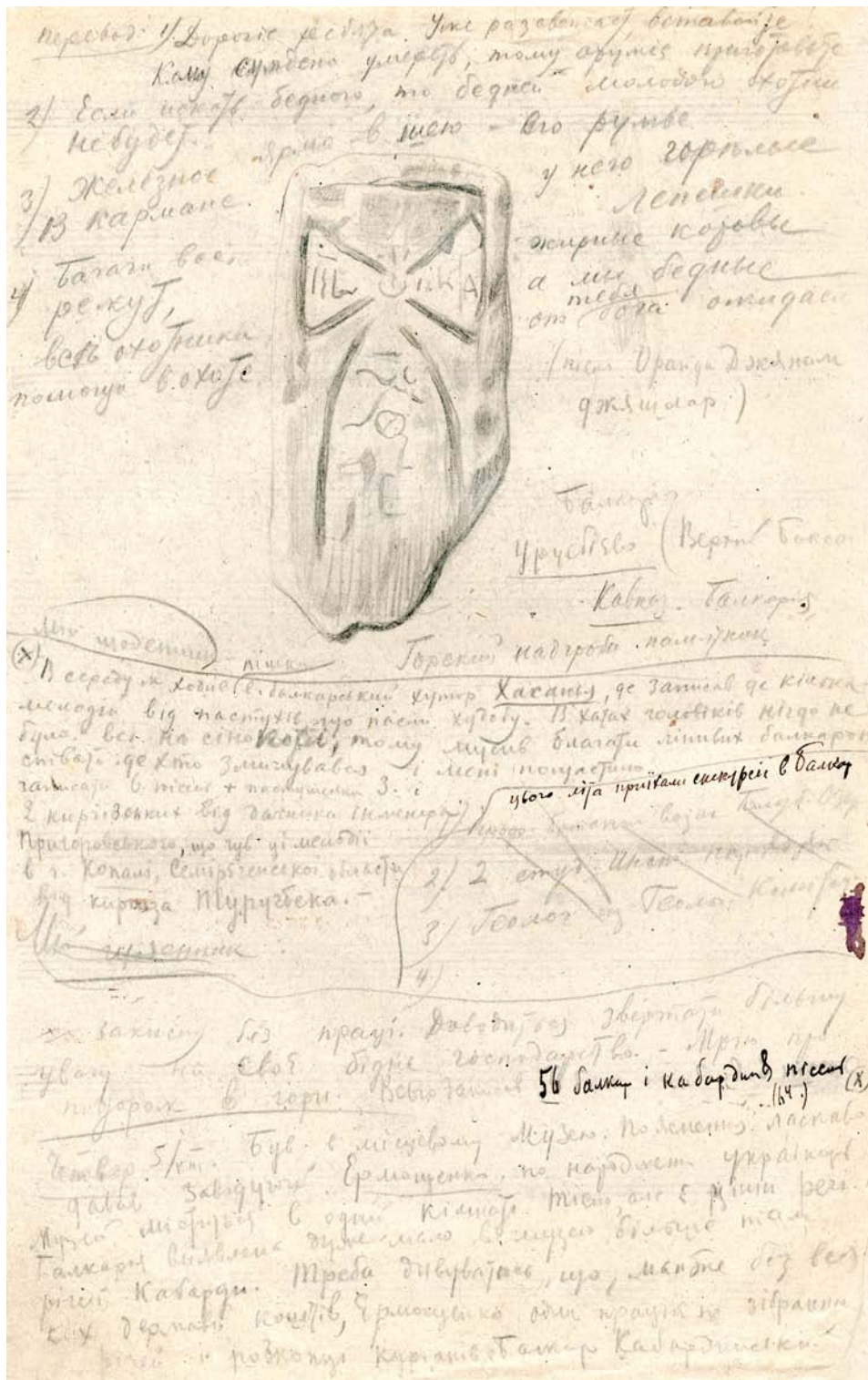
Ковер «Межіт Кііз». Орнамент килима в мечеті. с. Біла Річка. Арк. 2

с. Біла Річка (Балкарія). Арк. 6

с. Біла Річка. Арк. 5

Балкарія. Урусбієво (Верх. Балкарія). Кавказ. Горський надгробн. пам'ятник.
 Перевод: 1)Дорогіє ребята. Уже розсвітає, вставайте!
 Кому сурядено умереть, тому оружіє приготуйте.
 2) Если искать бедного, то бедней молодого охотника не будет.
 3) Железное ярмо в шею – его ружье.
 В кармане у него горелые лепешки.
 4) Богачи все жирные коровы режут, а мы, все бедные охотники, от тебя бога ожидаем помощи в охоте (пісня Орайда Джяним джяшлар). Арк. 1